

УДК [37:177.72]-056.87(477.81/.82),,17/18”

Смирнова Т.В. – викладач кафедри
естрадної музики РДГУ

Доброчинність магнатів в освіті Волині кінця XVIII – першої третини XIX ст. під впливом ідей Просвітництва

Сьогодні національна культура, намагаючись вижити у складних суспільно-політичних умовах, потерпає від різноманітних негативних факторів. Вона потребує реальної підтримки з боку держави, громадських організацій та окремих добродіїв-меценатів. У пошуках шляхів вирішення непростих завдань актуальним є вивчення етапів становлення доброчинної діяльності, що безпосередньо пов'язані із становленням української культури.

Під цим поняттям розуміємо зроблене добро, корисний вчинок, безкорисливу пожертву фізичних або юридичних осіб у вигляді матеріальної, фінансової, організаційної чи іншої допомоги. Доброчинна діяльність – добровільна безкорислива діяльність благодійних організацій або приватних осіб, що не передбачає одержання прибутків.

Мотивацією доброчинної діяльності науковці виділяють такі фактори: 1. Покращення соціального статусу доброчинника. 2. Етичні міркування – особисті чесноти, пов'язані з поняттям соціальної справедливості. 3. Релігійні міркування – християнське милосердя. 4. Збереження власної етнічної ідентичності (етноконфесійна). 5. Потреба у визнанні та самоактуалізації. 6. Підтвердження свого статусу. 7. Емоційне потрясіння [1; 17-18, 20-21].

Розглянемо доброчинність як явище соціокультурне, зокрема як джерело підтримки та фінансування освітньої галузі Волині кінця XVIII – першої третини XIX ст. Адже саме тут, а також у медицині доброчинність проявилася найяскравіше у XIX ст. [2].

Науковці розрізняють три форми доброчинної діяльності: державна, громадська та приватна (індивідуальна). Державна форма у даний період на Волині перебувала на етапі становлення, а найбільшого розповсюдження отримала приватна її форма.

На Волині упродовж кінця XVIII-XIX ст., стверджує Г.Махорін, відбувалося вироблення правових норм, що регулювали благодійну діяльність [3]. Але, слід зауважити, що на розвиток освітньої галузі Правобережної України початку XIX ст. Російським урядом виділялися досить малі кошти. Однак уряд проводив певну заохочувальну політику щодо підтримки доброчинної діяльності на цій території. Наприклад, запроваджено низку заходів, що сприяли розвитку цього соціокультурного явища. Зокрема, підтримуючи ідею гласності, уряд запроваджував книги пошани для благодійників, подяки (від імператора особисто або інших посадових осіб), вивішування портретів у навчальних закладах почесних добродіїв. Не менш важливим елементом державної підтримки було впровадження урядових документів, котрі мали окремі статті щодо організації та підтримки доброчинної й меценатської діяльності в освіті на всіх рівнях.

Одними з перших офіційних документів, що стосувалися організації освіти в Україні, виданих Міністерством народної освіти Російської імперії, були „Попередні правила народної освіти” (1803 р.), а також „Статут навчальних закладів, підпорядкованих університетам” (1803 р.), де визначено місце та роль доброчинних пожертв у заснуванні і розвитку навчальних закладів Російської імперії. Крім цього, в них врегульовано обов'язки посадових осіб, які займалися питаннями доброчинності у сфері освіти: попечителів навчальних округів, блюстителів навчальних закладів [3].

Разом із тим, Ю.Агапов стверджує, що самодержавство не фінансувало відкриття початкових і середніх шкіл; вони могли існувати лише на кошти поміщиків, католицької церкви або заможних приватних осіб, зокрема польської шляхти [4]. Останні утримували школи власним коштом, виплачували заробітну плату вчителям, створювали стипендіальні фонди для кращих випускників початкової школи, щоб вони могли продовжити навчання у гімназії чи ліцеї. Початкові школи, що давали освіту місцевим дітям, називалися парафіяльними фундушевими училищами, згодом – народними училищами, парафіяльними школами. У 1802-1803 рр. закладено основи фундушового шкільництва в Україні [5].

Приватна доброчинність – вид доброчинної діяльності, здійснюваної на користь навчальних закладів окремими особами чи групами осіб, що не складали громадської організації – у грошовому, майновому, діяльнісному вигляді.

На думку Ю.Тазміна, релігійні міркування були головною причиною добродійності. Він наголошує на тому, що завдяки „високій релігійності слов’янської людини, вона на свою діяльність дивилася не тільки, або не стільки, як на джерело наживи, а й як на виконання завдання, свого роду місію, покладену на неї Богом або долею” [2; 93].

Головними суб’єктами доброчинності в освіті Волині наприкінці XVIII – першій третині XIX ст. була соціальна еліта, представлена польською шляхтою. Власне від неї надходили доброчинні пожертви, керуючись принципом дотримання шляхетських правил та відповідності статусу особи. За такої діяльності польські магнати зайняли провідні позиції у розвитку соціально-суспільних відносин та формуванні нових напрямів у науці й освіті Волинського краю. Представники польської громади Волині займалися доброчинністю в сфері освіти насамперед задля покращення соціального статусу [6; 23]. Утім, сама наявність системи освіти, особливо початкової, на території Правобережжя України початку XIX ст. повністю залежала від приватної доброчинності місцевих землевласників [5]. Доброчинна діяльність на Волині у першій половині XIX ст. була досить активною у великих містах, де мешкала значна кількість заможних осіб, певна частина яких позитивно сприймала ідеї просвітництва, гуманізму та раціоналізму. Ці засади визначили головні напрями подальшого розвитку суспільства через науку та освіту.

Попечителем та куратором Віленської навчальної округи, у підпорядкуванні якої знаходилися навчальні заклади Волині, був польський освітній і політичний діяч князь Адам Єжи Чарторийський. Він, за власним зізнанням, вступив на російську службу з метою відновлення самобутньої Польщі і найвірнішим засобом для цього вважав освіту [4]. Віленська навчальна округа зберегла фактично традиційну польську систему навчання, запроваджену ще Едукаційною комісією (1773-1796 рр.). Просвітницькі традиції Правобережної України передбачали збереження наявної системи освіти, що розвивалася протягом кількох століть, починаючи з єзуїтських навчальних закладів.

Генеральним візитатором Київської, Подільської та Волинської губерній, а також організатором доброчинності Волині наприкінці XVIII-першій третині XIX ст. був визначний польський просвітник та суспільний діяч культури і освіти, Тадеуш Чацький (1765-1813 рр.), який дотримувався найголовнішої просвітницької ідеї, що всі верстви населення повинні бути освіченими. Тому він намагався забезпечити можливість бідному здобути освіту, „щоб кожна людина могла досконало знати свою справу й успішно працювати на користь свого краю” [7].

У цей час на Волині впроваджувалися процеси науково-освітнього спрямування, що до цього часу зосереджувалися головним чином навколо церковних установ. Під впливом ідей просвітництва відбувався поступовий перехід від церковної освіти до світської, на основі якої формувався новий світогляд наукових знань, уявлень про світ та світобудову, нової системи цінностей у суспільстві. Головним осередком науково-освітньої та просвітницької діяльності Волині наприкінці XVIII – початку XIX ст. залишалася Вища Волинська гімназія у Кременці, котра відігравала провідну роль у формуванні нової людини. Це – зразок нового науково-просвітницького закладу.

Т.Чацький був переконаний у допомозі місцевої шляхти, що згодом підтвердилося кількісними та якісними показниками доброчинної допомоги на відкриття Волинського ліцею. На Волинський ліцей призначалися найбільші едукаційні фонди – кошти, що виділялися заможними представниками польської громади південно-західних губерній України для заснування та підтримки освітніх установ [6; 65]. Завдяки невтомній діяльності Т.Чацького цей навчальний заклад за неповних 10 років піднявся до рівня ліцею, почавши з гімназійних програм. Звісно, такий ріст вимагав доброчинних капіталовкладень, якими й стали едукаційні фонди. Це поняття окреслювало у XIX ст. кошти, що виділялися заможними представниками польської громади західних губерній для створення навчальних закладів [6]. Завдяки зібраним Т.Чацьким фондам у ліцеї вдалося організувати пансіони – конвікти, де учні знаходилися на повному доброчинному утриманні. Противник бурси Т.Чацький розташував вихованців у приватних будинках (з доброю репутацією) по 8-10 осіб. [5]. Загалом доброчинні пожертви на Волинський ліцей в Кременці були досить значними, що відбито у таблиці.

Суб'єкт	Період	Вид діяльності	Примітки	Джерело
від держави		кошти	щорічно 5700 руб. сріблом	[6]
Фрідерік Любомирський		кошти	150 руб. сріблом	[8]
Людвіка Любомирська		кошти	200 злотих	[9, с.272]
Станіслав та Олександр Потоцькі		кошти	1595 злотих	[9, с.272]
граф Філіп Неруш Плятер		фінансування відкриття друкарні		[9, с.273-274]
граф Юзеф Август Лінський	1803 р.	створення фундації для примноження прибутків гімназії	20000 руб. сріблом	[10, с.48]
Станіслав Дельфін Комар, подільсь- кий маршалок		кошти		[11]
граф Олександр Хоткевич		кошти	щороку 300 руб. сріблом (загальна сума 40000 злотих)	[12, с.356]
граф Ворцель		кошти	щороку 6000 злотих	[9, с.272]
Микола Сапега		кошти	500 злотих	[9, с.272]
Теофіла Яблоновська, княжна Сапега		частина своєї бібліотеки		[13, с.49; 9, с.273-274; 14, с.63]
князь Йосиф Понятовського		частина своєї бібліотеки		[14, с.63]
Юзеф Залеський		кошти	200 злотих	[9, с.272]
Анеля Сангушкова та її син Кароль		земля під ботанічний сад		[9, с.273-274]
Юзеф Джевецький		земля і будинок для професорсько- викладацького складу		[9, с.273-274]
Міхал Собачський		фінансування будівни- цтва житлового будин- ку для професора механіки		[9, с.273-274]
князі Четвертин- ські, Чарторийські, Яблоновські, Лю- бецькі, Воронецькі		кошти	14000 злотих	[15, с.85]
Юзеф Шумлянський		кошти	15 руб. сріблом	[8]
Міхал Яловицький		кошти	75 руб. сріблом	[8]
Міхал Чацький		кошти	1536 злотих	[9, с.272]
Тадеуш Чацький		кошти	одноразово 1000 злотих	[8]

Суб'єкт	Період	Вид діяльності	Примітки	Джерело
		окремі пожертви в бібліотеку		[14, с.63]
		медалі, астрономічну обсерваторію, кабінет природознавства		[13, с.49]
Кунегунда Чацька		частина своєї бібліотеки		[14, с.63]
Гуго Коллонтай		окремі пожертви в бібліотеку		[14, с.63]
Ян Береговський, казначей ліцею		на потреби кафедри ветеринарії та акушерства	15 руб. сріблом	[8]
Ян Непомуцин Лернет, лікар		на фундацію для утримання, виховання й освіти 4 учнів	37500 руб.	[16, с.10]
Олександр Лесьніцький	1811 р.	на фундацію свого ім'я для утримання бідних учнів	20000 злотих	[14, с.66]
Клара Лопатинська		на фундацію для учнів, які є її родичами	10000 злотих	[14, с.66]
генерали Кутузов і Дерфельден		книги на військовий відділ бібліотеки		[14, с.63]
ординат Станіслав Замойський		на кабінет фізики		[13, с.49; 14, с.63]
Гуго Коллонтай		кабінет мінералогії		[13, с.50]
імператор Олександра I, великий коронний маршалок Мошинський, Голубцов, Калицький, Шимонович		на кабінети мінералогії та зоології		[14, с.63-64]
доходи з Кременецького староства		кошти	62715 злотих	[14, с.62]
польська громадськість		кошти	2 млн. злотих	[17, с.258]
подільські жителі		кошти	36263 злотих	[9, с.272]
київські жителі		кошти	24516 злотих	
за підпискою (фундуш)		кошти	415720 злотих (62358 руб.)	[17, с.260]

Отже, розглядаючи питання доброчинності на Волині наприкінці XVIII – першій третині XIX ст. ми дійшли до висновку, що розвиток освітньої галузі у цей період значною мірою залежив від можливостей соціальної підтримки держави, громадськості та приватних осіб. Польська шляхта брала активну участь у фінансуванні навчальних закладів регіону різного рівня, тому найбільшого розповсюдження отримала приватна або індивідуальна форма доброчинної діяльності. Державна та громадська форми цієї діяльності проявлялися частково, адже перебувала на етапі становлення і найбільшого розповсюдження набули наприкінці XIX ст.

Завдяки добродійній діяльності польських магнатів відбулося піднесення загального рівня освіченості населення краю та становлення вищої освіти на засадах західноєвропейського просвітництва. Загалом у цей період добродійники Волині зробили помітний внесок у розвиток освіти та культури, що мало суттєве значення для подальшого прогресу суспільства загалом.

Джерельні приписи

1. **Сейко Н.А.** Добродійність поляків у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.). Київський учбовий округ: Монографія / Н.А. Сейко. – Житомир: ЖДУ, 2006. – 318 с.
2. **Тазмин Ю.Н.** Меценатство и благотворительность в России. К вопросу о мотивациях / Ю.Н. Тазмин // Социологические исследования. – 2002. – № 2. – С. 92-97.
3. **Махорін Г.Л.** Благодійна діяльність на Волині (1793-1917): історичний аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Махорін Г.Л. – Луганськ, 2007. – 23 с.
4. **Агапов Ю.** Приватна освіта на Волині та її роль у збереженні самобутніх рис національних меншин / Ю.Ю. Агапов // Вісн. Житомир. держ. ун-ту. – 2003. – № 13. – С. 186-189.
5. **Сейко Н.А.** Зазнач. праця. – С. 41-44.
6. **Сейко Н.А.** Василь Каразін і Тадеуш Чацький – фундатори вищої освіти України початку XIX століття / Н.А. Сейко // Вісн. Житомир. держ. ун-ту. – 2004. – № 17. – С. 5-8.
7. **Павлюк В.В.** Вплив шляхетських родів Волині на соціально-економічний та культурний розвиток краю в XIX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / В.В. Павлюк. – Запоріжжя, 2000. – 19 с.
8. **ЦДАУ.** – Ф. 710. Оп. 2. Т. 1. Спр. 1121, 1122, 1125, 1126, 1188, 1156, 1119-1137, 1157-1159, 1183-1198, 1213-1225, 1257-1406; Ф. 710. Оп. 3. Спр. 37, 39, 189, 280.
9. **ЦДАУ.** – Ф. 710. Оп. 2. Т. 1. Од. зб. 28-б.
10. **Сейко Н.** Ілінські – меценати культури на Волині (XIX ст.) / Н.Сейко // Шлях освіти. – 2002. – № 4. – С. 48-51.
11. www.castles.com.ua.
12. **Polski Słownik Biograficzny.** Nakładem Polskiej Akademji Umiejetnosci. Skład Główny w księgarniach Gebethnera i Wolffa. Warszawa – Krakow – Lodz – Poznan – Wilno – Zakopane. – Т. 3. – Krakow, 1937. – 480 s.
13. **Rolle M.** Tadeusz Czacki i Krzemieniec. – Lwow, 1913. – 134 s.
14. **Теодорович Н.И.** История города Кременца Вольнской губернии / Н.И. Теодорович. – Седлец: Типография Седлецкого губернского правления, 1904. – 137 с.
15. **Павлюк В.В.** Т.Чацький і реформування освіти в I половині XIX ст. / В.В. Павлюк // Бердичівська земля в контексті історії України: Наук. зб. „Велика Волинь”. – Т. 19. – Житомир: М.А.К., 1999. – С.84-86.
16. **Stemler Jozef.** Liceum Krzemeneckie. Przeszosc – terazszosc – przyszosc. – Warszawa, 1927. – 42 s.
17. **Батюшков П.** Вольнь. Исторические судьбы Юго-Западного края / П.Батюшков. – Спб. Типография товарищества „Общественная польза”. – 1888. – 288 с. и 126 с. прим.

Резюме

Аналізується роль добродійності у справі піднесення освіти на Волині у XVI ст.

Ключові слова: добродійність, меценати, Волинь.

Summary

The role of charity is analysed in matters of getting up of education on Volini in a XVI item.

Key words: charity, patrons of art, Volin.